

Osvrti, prikazi, recenzije

UDK 141.82+17

Agneš Heler:

Filozofija levog
radikalizma

Mladost, Beograd 1985.

Autorica ovoga djela predstavica je poznatoga i uvaženoga budimpeštanskoga filozofijskog kruga kojemu su pripadali i G. Lukács, F. Feher, Đ. Markuš i dr. Kažemo pripadali, jer se potonji rastočio »odlaskom« Lukácsa i nemogućnošću djelovanja ostalih članova u uvjetima dogmatizirane, autoritarne zbilje »realnog socijalizma«. Kao i mnogi drugi intelektualci, i oni su morali pronaći novi topos ili pribježište mišljenja i djelovanja. Helerova ga je pronašla u Australiji, odnosno u SAD.

Njezini radovi prevedeni su i dosad u Jugoslaviji (*Svakodnevni život*, 1978, *Vrednosti i potrebe*, 1981, *Teorija istorije*, 1984, a niz tekstova objelodanjen je u časopisima *Prazis*, *Marksizam* u *svetu*, *Naše teme* i dr.).

Odnos filozofije i svijeta (prakse) isodište je interpretacije ove studije nadahnute Marxovom filozofskokritičkom paradigmatom. Pitanje je: treba li filozofija objašnjavati sebe samu, svoje misao, metafizičke sustave i tumačiti svijet ili se okrenuti konstrukciji preinaci svijeta? Spekulativni karakter filozofije do Feuerbacha odnosno Marxa posve je evidentan, bar kad je u pitanju antropolojsko-kozmiolojska problematika. Čovjek je ponajčešće mišljen kao apstraktum, a svijet samo različito objašnjavan. Marx predstavlja prekretnicu u razumijevanju filozofije, čovjeka, svijeta, prakse. Njegova je filozofija radikalna utoliko što ispostavlja zahtjev za korjenitim obratom.

Bez obzira na ideološkijske i druge udese suvremene filozofije, njezin je zadatak davanje odgovora na pitanja o mišljenju, djelovanju ili životu, ali tražanje za istinom, razotkrivanje igre ideološkijskih kodova i demitologiziranje. U mitologiziranu mišljenju ništa se ne do-

vodi u pitanje, a u filozofijskom, argumentiranom sve je upitno, te je takvo mišljenje otvoreno i sposobno za vođenje, traženje za istinitim i dobrim. U jeziku filozofije postoji konstrukcija istine i dobra u obliku norme ili sustava što ga uređuje filozof, koji metodom navođenja vodi k putu spoznaje istinitog i dobrog. Postojanje izvjesnog sustava znači da filozofija posjeduje svoj svijet i da je njezina interpretacija moguća samo unutar toga svijeta, tj. unutar mišljenja neke cjeline. Neki filozofski sustav uvijek je u raskoraku između onoga što jest i onoga što bi trebalo biti. U tom smislu: »Jedinstvo istinitog i dobrog jeste odnos između jeste i treba« (24). Problem traženja u svakoj filozofiji pojavljuje se na različitim načinima. Funkcija je filozofije da nas dovede do dobrog i istinitog kojega ona poznaje, a njezin protagonist, filozof, mora živjeti svoju filozofiju (iako ima više onih koji žive od filozofije; primjer za prvi tip filozofa jest Sokrat, a za drugi Lukács), makar je to životno rizično, kako to Helerova pokazuje na mnoštvu primjera iz povijesti filozofije. U povijesti su mnoge nečastive sile odigrale ulogu inkvizitora u odnosu na filozofe: antička država u Sokratovu slučaju, katolička crkva u Brunovu, židovska zajednica u Spinozinu, Hitler u Adornovu, Horkheimerovu, Marcuseovu, Frommovu, Neumanovu, »realni socijalizam« u Helerčinu. Na račun igre Fausta i Nečastivog Helerova zaključuje: »Branici postojećeg stanja danas se na različitim tačkama zemaljske kugle bore protiv filozofije, u duhu pseudoverske netolerancije« (41). U ideološkijskim sustavima s monopolom na istinu vladajuće grupe, klike, bratije, kamarile, elite, teško je opstati filozofom, jer monopolisti istine ponajčešće represivno okončavaju s filozofom i filozofijom. Unatoč opasnosti, i dalje se misli! Mišljenje koje vodi ka istini, bez obzira na prilike/neprilike, pronalazi umnog primatelja. Na opasnosti i prepreke valja računati, ali uz njih se vazda treba pitati o mišljenju, djelovanju i življenju. Ta pitanja pripadaju nerazdvojuvu totalitetu. Svaki pojedinačni sadržaj tih pitanja može biti različito recipiran, pa je propitivanje tipova recepcije jedan od zadataka filozofije Helerove.

Posredstvom etičkih, aksioloških momenata Helerova nas nadalje puti u odnošaj filozofije i prakse (društva), eksponirajući u krupni plan vrijednosne kategorije ili orijentire komunikativnog djelovanja, koji konstituiraju društvenost, kao što su sloboda, istina, dobro itd. U tom odnosu spram društva filozofija se orijentira k vrijednosnoracionalnom djelovanju, koje je predmet a-torične analize, obrađen na Aristotelovu i Weberovu primjeru. Ona također uspoređuje ciljnoracionalno u odnosu na vrijednosnoracionalno djelovanje. Razlika između jednog i drugog tipa je u tomu što ciljno uvijek teži k postizanju cilja, a vrijednosno nije orijentirano ishodu, djeluje se poradi vrijednosti, makar i po cijenu vlastite glave. Dakle, u prvome tipu djelovanja ističe se cilj, a u drugome **vrijednost**. Osnovni kriteriji vrijednosne racionalnosti su »da se onaj koji deluje kontinuirano pridržava vrednosti u skladu s kojom deluje, i dalje, da ta vrednost kao takva ima društveno priznanje« (113).

Odnosi u društvu umnogome ovise u komunikaciji o vrijednostima. Primjere, odnosi vladanja u kojima postoje podređeni i nadređeni determiniraju komunikaciju/raspru o vrijednostima. Onaj koji vlada i ima moć ponajčešće ističe svoje vrijednosti kao apsolutno važeće, te tako isključuje iz komunikacijskog kanala sugovornika koji ne vlada i nema moć. »Diskusija o vrednostima postaje nemoguća ako se naspram argumentacije direktno ili indirektno postavi princip moći« (166). Taj je princip uvijek ispostavljen u političkim društvima, gdje se intelektualnoj moći suprotstavlja politička, iza koje obično stoji političar kao neutemeljena intelektualnosterilna kreatura. U diskusiji o vrijednostima uvijek se nameću pitanja morala; jer čim se istakne i zaštiti jedna vrijednost, druga je u najboljem slučaju u sjeni ili je pak posve potisnuta. Kao nikada dosad danas je filozofija potrebna kao misaoni instrument djelovanja, orijentiran k razjašnjavanju odnosa podređenih i nadređenih. Takva filozofija neumitno je radikalna, jer ističe radikalne potrebe i vrijednosti. Ta filozofija ne može se shvatiti bez pojma radikalizma. »Pod radikalizmom podrazumevam pre svega totalnu kritiku društva koje se zasniva na odnosima podređenosti i nadređenosti i na 'prirodno datoj podeli rada'« (192). Subjekt je ra-

ni/konzervirani oblik egzistencije i nastoji oko utemeljenja novog. Helerova razlikuje lijevi od desnog radikalizma. Lijevi je radikalizam okrenut planetarnom, desni nacionalnom-domovinskom, lijevi univerzalnim vrijednostima, desni partikularnim, lijevi prosvjetiteljstvu i racionalizmu, desni je u polemici s prosvjetiteljstvom i racionalizmom (preferira iracionalizam), lijevi je demokratičan, desni autokracičan, elitistički, fanatistički i mitski. Filozofija lijevog radikalizma zapravo je »racionalna utopija«, zaokupljena promišljanjem budućnosti, nadi, tj. još-ne-postojećem, iako se u suvremenosti podosta govori o »kraju utopije« (Marcuse), »iscrpljenosti utopijskih energija« (Habermas), »rastanku od utopije« (Oskar Schatz) ili pak »iskoraćenju iz utopije« (Dahrendorf). Ta filozofija mora pokrenuti svakoga umnog čovjeka na svim područjima mišljenja i djelovanja u zaustavljanju »negativnih alternativa«. Te su alternative ekološke katastrofe, atomski rat, kraj svijeta/eshatologijske vizije itd. Otuda i pojava novih društvenih pokreta koji izražavaju postmaterijalističke vrijednosti i potrebe. Takav je i ekološki pokret, o kojem Helerova piše na drugom mjestu (Ferenc Feher/Agnes Heller, »Od crvenog do zelenog«, u: *Obnova utopijskih energija*, Beograd, 1987). Dakle, radikalna filozofija kao kritika svega postojećeg mora se oglašavati pred nastupajućim iracionalnim silama, upozoravati djelujuće ljude o načinu djelovanja. Zaključak koji slijedi iz prethodnih izvođenja jest: »Filozofija može da učini samo jedno: ona može sve to da ponudi jednu normu, i može hteti to da ljudi normi stvore jedan svet koji joj je primeren« (258).

Pristup Helerove filozofiji na najbolji način podrazumijeva korespondenciju teorije i prakse. Ona je zapravo u ovoj studiji funkcionalno pokazala zadatak i domete filozofije prakse. Pojava ove studije pada u vrijeme evidentne krize vrijednosti i djelovanja. Poradi toga jedna raspra koja govori o vrijednostima, potrebama i djelovanju prava je duševna hrana čovjeku pogodnom krizom. Ona je poticaj mišljenju i djelovanju, izbavljenju iz lapidarija vlastite izgubljenosti usljed totalnog poremećaja života i nemogućnosti radikalnog odnosno revolucionarnog praxisa. Revoluciju je izgleda još moguće doživjeti u muzeju revolucije!

Recenzija
UDK 342.8(497.1)+321.74(497.1)
+329(497.1)

Omer Ibrahimagić:

*Samoupravljanje i
delegatska demokratija*

Svjetlost, Sarajevo, 1987.

Knjiga Omera Ibrahimagića podijeljena je na pet poglavlja: I. Marksistička kritika političke reprezentacije i teorija delegacije; II. Delegatski princip odlučivanja: delegacija, delegat, skupština; III. Kolektivno odlučivanje, prava i odgovornosti; IV. Društvene protivrječnosti u funkcioniranju samoupravnog sistema i V. Društveno-političke organizacije u uslovima demokratskog pluralizma samoupravnih interesa. Na kraju je knjige rezime s karakterističnim naslovom »Samoupravljanju i delegatskom odnosu tuđi su monopol odlučivanja i društvena stihija«. Takvim naslovom autor je u zaključku knjige ponovio svoj osnovni stav da se »socijalističko samoupravljanje ne može prepustiti svome samotoku bez uticaja Saveza komunista«, ali i stav da je istovremeno potrebno odlučnije prevladavati razne monopole u odlučivanju, uključujući i monopol Saveza komunista, kada on nastupa kao rukovodeća struktura, kao klasična partija na vlasti.

Ibrahimagić je u svojoj knjizi pokušao ne samo teorijski nego i analizu prakse objasniti bit delegatske demokratije i mogućnosti njezina ozbiljenja, čime je dao značajan doprinos razjašnjavanju niza dilema u traženju odgovora na pitanje kako razvijati delegatski sistem.

Knjiga *Samoupravljanje i delegatska demokratija* zahvaća na vrlo interesantan, sistematičan i pregledan način gotovo sva bitna pitanja teorije i prakse našega političkog sistema. Ibrahimagić se bavi osnovnim teorijskim pitanjima izgrađivanja socijalističkog samoupravljanja kao globalnog sistema i osnovnim problemima i teškoćama realizacije takvog sistema, pokreće neka suštinska pitanja teorije i prakse socijalističke demokratije i odnosa političkog i ekonomskog sistema, koji je mnogo šire od delegatskog odnosa, a što i sâm autor, u

ra: »Samoupravni proces i delegatski odnos u političkom sistemu kao integralni društveni proces nije moguće realizovati bez njegove institucionalizacije u cjelini društva«. Zato je najveća vrijednost ove knjige što problemima delegatskih odnosa i samoupravnih procesa ne prilazi institucionalno i normativistički, nego ih analizira u sklopu ostvarivanja društvenog vlasništva, prava rada društvenim sredstvima i ostvarivanja novih samoupravnih proizvodnih odnosa. Za autora su delegatski sistem i institucije sredstvo ostvarivanja novog tipa socijalističke demokratije koji procesno širi ravnopravnost s političke i na ekonomsku sferu; odnosno, autor vrlo ilustrativno pokazuje zašto se bez ovladavanja radničke klase cjelinom društvene reprodukcije ne može nikakvim institucionalnim promjenama u političkom sistemu osigurati razvijanje delegatskog odnosa, kao i da se bez odgovarajućega delegatskog sistema i stalnog i organiziranog djelovanja subjektivnih snaga ne može osigurati niti ovladavanje radničke klase društvenom reprodukcijom.

U cjelini knjiga je vrlo interesantan spoj razmatranja bitnih teorijskih problema socijalističkog samoupravljanja, problematiziranja izvora i uzora delegatskog sistema i razmatranja i analiziranja bitnih problema ostvarivanja. U prvom poglavlju knjige autor vrlo uspješno obrazlaže suštinu marksističke kritike političke reprezentacije, ukazuje ukoliko na povijesna iskustva delegatskog sistema (Pariška komuna, ruski sovjeti i naši narodnooslobodilački odbori), pokazuje u čemu je bitna razlika u teoriji predstavničkog i delegatskog sistema, te ukoliko navodi genezu i etape razvoja delegatskog sistema od narodnooslobodilačkih odbora do integralnog samoupravljanja. Posebno bih istakao autorov stav da sukob sa Staljinom 1948. nije uzrok i početak izgradnje samoupravnog sistema, nego da je taj sukob posljedica pokušaja Staljina da omete autentičnost jugoslavenske socijalističke revolucije. Ibrahimagić s puno argumenata i vrlo uvjerljivo dokazuje kontinuitet osnovne strategije naše revolucije, polazeći od činjenice da su vrlo često mijenjane institucije, ali uvijek u okviru avnojskih temelja. U tom je smislu prva rečenica predgovora njegovoj knjizi — »Jugoslavija je prva zemlja u kojoj je pobijedila socijalistička revolucija kao rezultat borbe za

crvena nit, jer autor, analizirajući različite etape naše socijalističke izgradnje, pokazuje da ni u jednoj etapi nije bilo odstupa od glavnog pravca akcije: nacionalne ravnopravnosti, bratstva i jedinstva i socijalne ravnopravnosti i ekonomskog oslobođenja radničke klase i svih radnih ljudi. Autor je vrlo kritičan prema slabostima u sistemu i vrlo radikalan u zahtjevima za promjenama, ali ne kako bi se napustio kontinuitet revolucije, nego da bi se potpunije ostvarilo. Zato je knjiga vrlo konzistentna, jer Ibrahimagić na osnovi jedinstvenih kriterija i njihove dosljedne primjene ukazuje na nekonzistentnosti u pojedinim rješenjima sistema i pogotovo u praksi te predlaže promjene koje će omogućiti potpunije ostvarivanje temeljnih vrijednosti i kontinuitet sistema. Tako on u vrijeme aktualnih rasprava o »Kritičkoj analizi funkcioniranja političkog sistema« i ustavnim promjenama, kada su u jugoslavenskom društvu glasne neutemeljene kritike i zahtjevi za promjenama sistema, vrlo argumentirano i mirno dokazuje neosnovanost niza takvih prijedloga, ponekad više indirektno nego direktno, jer s pravom smatra da je osnovni problem u neadekvatnom i nedovoljnom djelovanju organiziranih subjektivnih snaga, a ne u snazi raznih neprijateljskih koncepcija.

U drugom poglavlju autor na vrlo interesantan i pregledan način opisuje teorijsku koncepciju i normativnu operacionalizaciju delegatskog sistema kao kičme političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, te ukazuje na glavne slabosti i točke u sistemu koje treba promjenama dogradivati na istim temeljima. Polazeći od koncepcije utvrđene u Kardeljevim *Pravicima razvoja*... s pravom težište svoje kritike neostvarivanja Ustavom utvrđena sistema stavlja na neostvarivanje ustavne uloge delegacije kao središnjeg elementa delegatskog sistema i na neadekvatno djelovanje organiziranih subjektivnih snaga. Posebno su interesantni prijedlozi koji treba da osiguraju efikasnije i potpunije povezivanje pluralizma samoupravnih interesa i njihovu sintezu. Autor s pravom pokazuje da sadašnji delegatski sistem u praksi ne dovodi na zadovoljavajući način do sinteze niza pojedinačnih u zajednički interes. Zanimljiva su i razmatranja o promjenljivom delegatu i prijedlozi za unapređivanje delegatskog odnosa u društveno-politič-

opširan način autor obrazlaže niz promjena u ulozi sindikata i Socijalističkog saveza u procesima kandidiranja i demokratizacije izbora.

U trećem poglavlju autor problem odgovornosti razrađuje polazeći od društveno-ekonomskih odnosa, društvenog vlasništva i prava rada društvenim sredstvima, tražeći uzroke širenja neodgovornosti u stvaranju sistema odlučivanja o društvenoj reprodukciji izvan Ustavom utvrđenih institucija, te pokazujući kako su glavni uzroci širenja neodgovornosti u stvaranju sistema odlučivanja o društvenoj reprodukciji koji je blokirao ostvarivanje samoupravnih prava radnika da odlučuju o uvjetima, sredstvima i rezultatima rada. Na osnovi takve dijagnoze uzroka, koja je potpuno ispravna, Ibrahimagić predlaže i niz mjera kojima je cilj da onemoguće reproduciranje i djelovanje takva sistema, odnosno koje će omogućiti bržu i potpuniju primjenu ustavnog sistema društvene reprodukcije, s pravom naglašavajući da je sudbinsko pitanje našeg sistema koliko će se uspjeti u širenju udruživanja rada i sredstava na jugoslavenskom prostoru kao jedinom mogućem vidu samoupravne integracije i prevladavanja tendencija kako državnog socijalizma, tako i kapital odnosa.

U četvrtom poglavlju, koje je i najinteresantnije, analizirana su glavna protuslovlja u funkcioniranju samoupravnog sistema na osnovi vrlo uspješnog povezivanja problematike i povezanosti ekonomskog i političkog sistema. Autor dokazuje zavisnost procesa podružljavanja politike od procesa podružljavanja ekonomije i realnih mogućnosti širenja i jačanja društvenog vlasništva. Ukratko ukazujući na glavne etape razvoja našeg sistema i transformacije državnog u društveno vlasništvo, autor pokazuje da nije moguće razvijati samoupravljanje ako ono ne postaje globalni sistem, odnosno da podružljavanje upravljanja u udruženom radu zahtijeva podružljavanje upravljanja u cjelini, te na osnovi toga izvodi nužnost delegatskog sistema kao instrumenta upravljanja radničke klase u savezu sa svim radnim ljudima grada i sela i društvom u cjelini. U ovom poglavlju obrađeni su i problematika udruživanja rada i sredstava, samoupravno sporazumijevanje i društveno dogovaranje, predložene mjere za ostvarivanje jedinstvenog tržišta i potpunije ostvarivanje ula-

U petom poglavlju autor analizira koncepciju društveno-političkih organizacija i ostvarivanje njihovih funkcija u uvjetima demokratskog pluralizma samoupravnih interesa. Ukazuje na glavne probleme i zastoje u preobražaju Komunističke partije Jugoslavije iz političke partije u Savez komunista Jugoslavije kao društveno-političku organizaciju, analizira ustavno određenje Saveza komunista Jugoslavije, kao i koncepciju ostvarivanja demokratskog centralizma, ukazujući da su tendencije »federalizacije SKJ u suprotnosti s idejnim jedinstvom jugoslavenske radničke klase«.

Značajne su i interesantne ocjene autora o načinima i mogućnostima ostvarivanja »Socijalističkog saveza kao političke osnove samoupravljanja odnosno vlasti radničke klase i naroda i kao fronte organiziranih socijalističkih snaga društva, te o ulozi sindikata u ostvarivanju klasnog jedinstva i solidarnosti radničke klase, kao i o uzrocima neostvarivanja društveno-ekonomskih i političkih funkcija sindikata«.

Ova knjiga dolazi u pravo vrijeme i na pravi način ukazuje na uzroke stagnacije i neostvarivanja niza bitnih ustavnih opredjeljenja. Ona je vrlo kritična i radikalna ali, za razliku od niza drugih radova, vrlo jasno pokazuje da našem ustavnom sistemu, delegatskom sistemu, federativnom sistemu, sistemu udruženog rada nema i ne može biti alternativa, odnosno da je jedini put u radikalnom otklanjanju svih deformacija i dogradnji sistema na avnojskim temeljima.

Zdravko Tomac

UDK 327.55+327.51

Bojana Tadić:

Pokret nesvrstanosti i sukobi među nesvrstanim zemljama

Međunarodna politika / Institut za međunarodnu politiku i privredu.
Beograd, 1987.

svrstanosti postoji određen broj pokušaja usmjerenih na istraživanje sukoba među nesvrstanim zemljama, knjiga Bojane Tadić *Pokret nesvrstanosti i sukobi među nesvrstanim zemljama* predstavlja prvi cjelovit teoretski rad koji analizira taj vrlo važan aspekt odnosa između nesvrstanih zemalja, čiji su izvori, obilježja i posljedice nedovoljno istraženi.

Opravdanost znanstvene eksplikacije problema sukoba među nesvrstanim zemljama može se tražiti i u pokušaju suprotstavljanja blokovskim manipulacijama, veoma prisutnim u suvremenim međunarodnim odnosima, koje smjeraju k tome da nesvrstane zemlje prikažu kao glavnog uzročnika poremećaja i nestabilnosti u međunarodnoj zajednici. Isticanjem tvrdnje da se najveći broj sukoba posljednjeg svijeta odvijao u krugu nesvrstanih zemalja Azije, Afrike i Latinske Amerike želi se, s jedne strane, pokazati da su vojnopolitički savezi oni mehanizmi koji pridonose miru, sigurnosti i stabilnosti u međunarodnoj zajednici a, s druge strane, nastoji se moralno diskreditirati pokret nesvrstanosti kao pokret koji se u svjetskim relacijama vrlo glasno zalaže za mir i sigurnost, nemiješanje u unutrašnja pitanja drugih država i mirno rješavanje sporova, a da nije u stanju da tim istim sredstvima riješi sporove i sukobe u vlastitim redovima.

Najnoviji rad Bojane Tadić, autorice koja iza sebe ima dugogodišnje iskustvo bavljenja pokretom nesvrstanosti, omogućuje da se upoznavanjem s problemom sukoba među nesvrstanim zemljama argumentiranije suprotstavimo takvim zlonamjernim iskrivljavanjima.

Pokret nesvrstanosti vrlo je specifičan pokret velikog broja zemalja povezanih zajedničkim dugoročnim interesima očuvanja vlastite nezavisnosti, osiguranja ekonomskog razvoja i ravnopravnijeg položaja u međunarodnim odnosima njihovom preobrazbom na demokratskim osnovama. Ali, usprkos jedinstvenim zajedničkim interesima i ciljevima, pokret nesvrstanih zemalja, s obzirom na brojnost njegova članstva, karakterizira visok stupanj raznolikosti kako u prihvaćanju određenih društveno-političkih i ekonomskih sistema, tako i u konkretnim vanjskopolitičkim potezima. Kada se sagledaju osnovne osobine pokreta nesvrstanosti, može se zaključiti »da ovaj međunarodni pokret,

na djelovanje u pravcu očuvanja mira i eliminisanja sile kao sredstva opštenja u međunarodnim odnosima, za sada ne poseduje mogućnosti za ostvarivanje ovih ciljeva u sopstvenim okvirima».

Od formalnog osnivanja pokreta nesvrstanosti na prvoj konferenciji 1961. u Beogradu do VII. sastanka šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u New Delhyju 1983. godine među nesvrstanim zemljama izbila su 24 sukoba. Pod »sukobom« misli se na »oblik odnosa među nesvrstanim zemljama koji sadrži konfrontaciju oružanim sredstvima«. Ako se brojčano izrazi učešće nesvrstanih zemalja u međusobnim sukobima vidljivo je da se ono kretalo od nule u vrijeme beogradskog sastanka, kada među nesvrstanim zemljama nije bilo sukoba, preko 12⁰/₀ u vrijeme konferencije u Kairu 1964. godine, 14⁰/₀ u vrijeme konferencije u Lusaki 1970, da bi najveći postotak nesvrstanih zemalja uključenih u međusobne sukobe (26,5⁰/₀) bio upravo u vrijeme sedmog sastanka u New Delhyju.

Imajući u vidu uzroke, sukobe među nesvrstanim zemljama moguće je podijeliti na nekoliko grupa. Tako se razlikuju sukobi izazvani neriješenim teritorijalnim, uglavnom graničnim pitanjima, i oni izazvani političkim nesuglasicama. Zatim, razlikuju se sukobi čiji je početak moguće tražiti u razdobljima vezanim za kolonijalnu prošlost pojedinih država i sukobe nastale u periodu nezavisnosti. Treća klasifikacija odvaja sukobe nastale u okvirima građanskog rata u pojedinim nesvrstanim zemljama od onih u kojima je taj faktor izostao. Posljednju grupu sukoba čine oni izazvani pretežno utjecajima sa strane ili izvana i oni sukobi koji imaju autohtoni karakter, odnosno oni koji su nastali zbog neriješenih međusobnih odnosa. U većini sukoba među nesvrstanim zemljama radi se o kombinaciji različitih faktora, te je u njihovom izučavanju neophodno primijeniti multidimenzionalni pristup.

Posebno je interesantan dio knjige posvećen promjenama u odnosu pokreta nesvrstanosti prema sukobima među njegovim članicama. Ispitivanjem utjecaja sukoba među nesvrstanim zemljama na sam pokret, Bojana Tadić zaključuje da, bez obzira na porast broja sukoba među nesvrstanim zemljama, u najvećem broju slučajeva oni nisu ostavili vidljiva traga na dinamiku samog

godišnjega prešutnog dogovora nesvrstanih zemalja da međusobne sporove i sukobe ostavljaju pred vratima konferencijskih dvorana u kojima se održavaju sastanci na vrhu. Tek od beogradskog ministarskog sastanka nesvrstanih 1978. počinje se otvoreno razgovarati o sukobima u samom pokretu nesvrstanosti, kao i o mogućnostima njihova rješavanja. U ranijim razdobljima inicijative za okončanje sukoba među nesvrstanim državama uglavnom su pokretale susjedne zemlje, na koje se opasnost proširenja sukoba najneposrednije odnosila, zatim regionalne organizacije i Organizacija ujedinjenih naroda, da bi tek u najnovije doba i sam pokret nesvrstanosti krenuo u traženje inicijativa za rješavanje sukoba među nesvrstanim zemljama. Do toga dolazi prvenstveno zbog izbijanja sukoba većih razmjera, duljine trajanja, složenosti isprepletenih i sukobljenih interesa te činjenice da u suvremenim uvjetima sukobi među nesvrstanim zemljama nose opasnost remećenja mira u lokalnim i, potencijalno, u regionalnim i svjetskim okvirima.

Dodatnu vrijednost knjige *Pokret nesvrstanosti i sukobi među nesvrstanim zemljama* čini dokumentacijski prilog Ane Damian pomoću kojeg se, na temelju osnovnih činjenica i podataka, možemo upoznat sa sukobima i sporovima među nesvrstanim zemljama.

Ksenija Jurišić

UDK 329.01 + 316.42 + 316.7

Zbornik:

Obnova utopijskih energija

(CD)CIDID, Beograd, 1987.

Zbornik je tematski sačinjen iz nekoliko dijelova. U prvom dijelu predstavljani su tekstovi koji se bave teorijskim, sociologijsko-politologijskim aspektima društvenih pokreta, u drugom oni koji problematiziraju alternativne paradigme tradicionalnom shvaćanju politike, dok su u trećem dijelu opisi pojedinih »slučajeva« tj. modaliteta novih

je odnosu pokreta i partije. Zbornik je priredio vrsni znalac na tom području Vukašin Pavlović, koji je ujedno autor predgovora i uvodnika u tematske sklopove. Čini se da prezentirani materijal predstavlja najbolje što je prihvatno u evropejskoj i američkoj društvenoj znanosti.

Pojava ovog zbornika pada u vrijeme aktualizacije alternativne kulture i alternativnih pokreta. Time ovaj izdavački pothvat zacijelo pokazuje osjećaj za stvarnost i suvremenost svijeta. Alternativne kulture pojavile su se krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina kao izraz nezadovoljstva tradicionalnom građanskom materijalističkom paradigmatom i razočarenja u socijalističke koncepcije i utopijske vizije ljevice. Pripadnici alternativne kulture okrenuli su se postmaterijalističkim vrijednostima života, suprotstavljajući se iracionalizmu nekontroliranog rasta, a zagovarajući kvalitetu života, zahtjeve za samopotvrđivanjem, slobodom i identitetom. Njihova nova etika svakako odstupa od tradicionalne protestantske etike marljivosti, štedljivosti i jednakih prilika za sve, a znači posvema drukčiji odnos prema čovjeku, proizvodnji i prirodi odnosno pomak od kvantitete ka *kvaliteti života*. Prema S. M. Lipsetu, novi društveni pokreti kao protagonisti alternativne kulture predstavljaju revolt protiv modernizacije svijeta. Vukašin Pavlović («Emancipatorska energija društvenih pokreta») nastoji pokrete smjestiti u kontekst modernosti, oslanjajući se na prethodne analize T. B. Bottomore-a i drugih, te pokazujući artikulaciju interesa pokreta k promjeni svijeta. U razmatranju pokreta i poretka misli da pokret ima više prilika u otvorenome demokratskom, nego u autoritarnom društvu. Tu se društveni pokret izjednačuje s demokracijom, ali ne uvijek, jer je bilo i antidemokratskih pokreta. Novi su pokreti nastali iz nemogućnosti zadovoljenja potreba u građanskoj kulturi. Ta teza djelomice je preuzeta od Agnes Heller. Njihova pojava u građanskom društvu ne predstavlja nikakvo iznenađenje. U socijalističkom društvu pokreti stvaraju strah zbog zanemarljivosti problematike društvenih pokreta (strah iz neznanja), apsolutizacije radničkog nad ostalim pokretima, organizacije nad spontanitetom i niza predrasuda. Zanemarljivost problematike društvenih pokreta rezultat je umanjene interesa istraživača za socijalnu dimenzi-

ku i izrazitog interesa za istraživanje statike ili poretka/sustava. Takvo stanje u sociologiji i politologiji egzistiralo je dugo vremena. Novija istraživanja kao da mijenjaju orijentaciju k pokretu.

Najveće su metodičke poteškoće oko određenja pojma. Smatra se da je pojam pokreta u sociologiji/politologiji uveo Lorenz von Stein. S razvojem društvenih znanosti problem metodičkog određenja postaje evidentnim. Pojavljuje se niz istraživača koji pokušavaju odrediti temeljni pojam. Među njima su Th. Bottomore, A. Heller, A. Touraine, C. Tilly i A. Mellucci.

Alain Touraine predstavlja se propeudeutičkom studijom («Uvod u proučavanje društvenih pokreta»), s nužnim teorijsko-metodolozijskim aparatom koji mu služi u propitivanju društvenih pokreta. Osprava one pokušaje koji pokret određuju kao tip društvenog konflikta i prikazuje osnovne pravce i stavove o problemu pokreta u teoriji sustava, socijalne akcije, strukturalnog marksizma tipa L. Althussera i N. Populanzasa. Po njemu, postoje *društveni pokreti* (uspostavljanje kontrole nad kulturnim sektorom), *historijski* (uspostavljanje kontrole u prijelazu iz jedne u drugu socijetalnost) i *kulturni pokreti* (uspostavljanje kontrole nad kulturnim inovacijama).

Budući da se pokreti mogu promatrati kao oblici kolektivne akcije, Charles Tilly («Modeli i stvarnost kolektivne akcije») osvrće se na prethodne sociolozijske analize modela kolektivne akcije i primjećuje stanovite praznine. Cilj njegova rada je raščišćavanje teorije kolektivne akcije i to «istraživanjem nekih konkretnih primera kolektivne akcije u kojoj postoji upadljiva i problematična veza između individualnog i kolektivnog, pažljivim sagledavanjem teškoća sa kojima se suočavaju teoretičari pri uspostavljanju te veze» (str. 76). U tom smislu Tilly posve konkretno pristupa analizi kolektivne akcije na primjeru francuskim događaja, zapravo konflikata iz 1906. Po njemu se društveni pokret «sastoji iz niza zahteva ili izazova vlastodržcima u ime neke društvene kategorije koja nema ustanovljenu političku poziciju» (str. 89).

Alberto Melucci («Novi društveni pokreti — teorijski pristup») pokazuje sve poteškoće definiranja društvenog pokreta unutar marksističke i funkcionalističke

noj i drugoj. Pokret bi se po njemu mogao odrediti kao skup »različitih tipova ponašanja u društvenom sistemu koji su zasnovani na konfliktu«. Za Meluccija novi društveni pokreti bore se za »kolektivnu kontrolu nad društveno-ekonomskim razvojem, tj. za ponovno prisvajanje vremena, prostora i odnosa u svakodnevnoj egzistenciji pojedinaca« (str. 113). Osnovne kategorije novih društvenih pokreta su povratak izgubljenog identiteta, odbijanje političkog posredovanja, osporavanje, solidarnost, izravna participacija, negacija moći i antibirokratizam. Na temelju tih kategorija moguće je suditi o pokretima koji predstavljaju izazov tradicionalnom shvaćanju pojma političkog.

Claus Offe (»Novi društveni pokreti — izazov granicama institucionalne politike«) problematizira ovaj izazov u komparativnoj analizi stare i nove političke paradigme. Pojam je preuzeo i redefinirao od K. W. Branda i J. Raschke. »Politička paradigma pruža odgovore na međusobno povezana pitanja, kao što su: 1. Koje su osnovne vrednosti i teme kolektivne akcije, Ko su akteri i na koji način oni postaju kolektivni akteri? Koje su odgovarajuće procedure, taktike i institucionalni oblici kroz koje se odvijaju sukobi?«. Akteri stare paradigme jesu grupe sukobljene oko *raspodjele*, a nove oni koji djeluju u ime »određenih zajednica«. Osnovna *tematika* stare paradigme jest filozofija rasta, sigurnosti, i blagostanje, a nove kontrola rasta, očuvanje okoline, ljudska prava. Temeljne *vrijednosti* stare politike jesu sloboda i privatno vlasništvo, inicijativa, materijalističke vrijednosti, a nove politike postmaterijalističke vrijednosti, traganje za slobodom i identitetom, samopotvrđivanjem. Načini *djelovanja* stare paradigme jesu interni i eksterni. Interni se temelje na korporacijama i predstavničkom načelu, a eksterni na pluralizmu i konkurenciji partija i interesnih grupa. Načini djelovanja nove političke paradigme su u poticanju neformalnosti, spontanosti, neposrednosti, protestnosti itd. Pripadnici novih društvenih pokreta potječu iz nove srednje klase, koju odlikuju obrazovanost, ekonomska sigurnost do granica blagostanja i zaposlenost u tercijarnom sektoru. U drugu grupu pripadaju periferne, marginalne i autsajderske grupe.

Karl Werner Brand (»Propitivanje

vim društvenim pokretima«) nastoji utvrditi uzroke nastanka novih društvenih pokreta, osnovne linije sukoba i karakteristike. Smatra da je potrebno razlikovanje nastanka pokreta pod utjecajem modernizacije i posebnih senzibilitnosti. Osnovne linije sukoba su između »industrijske radne snage« i periferije, materijalizma i postmaterijalizma, modernizma i postmodernizma. Glavne političke karakteristike pokreta su decentralizacija, demokracija baze i izravna participacija.

Ferenc Feher, Agnes Heller (»Od crvenog do zelenog«) nadopunjuju prikaz osnovnih karakteristika pokreta. Po njima, nove društvene pokrete karakteriziraju transfunkcionalnost, tj. zanemarivanje društvenih funkcija, izostavljanje zahtjeva za apsolutnom kontrolom ličnosti, članstvom i organizacijom. Ti pokreti u odnosu na one iz šezdesetih promijenili su predmet kritike. Sada u središtu kritike nije potrošačko društvo, nego iracionalna proizvodnja. Kritika medija zamijenjena je prisutnošću u mediju jer se tako mogu brže širiti ideje postmaterijalizma i kvalitete života.

Joachim Raschke (»Prilog analizi novih društvenih pokreta«) utvrđuje tri uzroka pojave novih društvenih pokreta. Ti su: (1) »socijalno-strukturalno diferenciranje klasnog društva«, (2) prosperitet i porast negativnih posljedica i (3) industrijsko društvo s krizom vrijednosti. Raschke smatra da su ti pokreti negdje između »pokreta kulturne orijentacije i pokreta orijentacije prema moći«.

Uopćena razmatranja o novim društvenim pokretima konkretizirana su u bloku pojedinačnih problema, na primjeru ekološkog, ženskog i mirovnjačkog pokreta. Werner Hülsberg (»Zeleni na raskršću«) daje politološku analizu Zelenih u SR Njemačkoj. Uspom Zelenih vidi u razočarenju dijela omladinske populacije u doktrinu demokratskog socijalizma, djelomičnom krahom novih ljevica, iracionalnom industrijskom rastu koji ugrožava životni svijet (Lebenswelt), hladnoratovskim igrama u koje je uključena i SR Njemačka i prati ga od prvih *Lista za zaštitu okoline* do ulaska u Parlament (Bundestag). Prema ideološkom ustrojstvu Zeleni su veoma heterogena grupacija. Hülsberg smatra da u partiji djeluju ekofsocijalisti, ekoliberali, fundamentalisti i realisti. Svaka

ju viziju daljnjeg djelovanja *Zelenih*, a nisu isključena i sukobljavanja, osporavanja, posebice između fundamentalista i realista, ekoliberala i ekosocijalista.

Blok o feminizmu zastupljen je s nekoliko tekstova. Barbara Ehrenreich (»Život bez oca: preispitivanje socijalističko-feminističke teorije«) bavi se kategorijom socijalističkog feminizma te odnosom patrijarhata i kapitalizma, dok France Fox Piven (»Žene i država: ideologija, društvena moć i država blagostanja«) govori o američkom feminističkom pokretu kao subjektu osporavanja državne, ekonomijske i vojne moći. Njezina retorika potječe iz struje socijalističkog feminizma. Posebice je kritična spram intervencija socijalne države u kojoj vidi »društvenu vladavinu nad ženama, nadomeštajući potkopane patrijarhalne odnose u porodici patrijarhalnim odnosom države prema ženama« (str. 359/360). Wendy Luttrell (»Prevažilaženje politike žrtvovanja«) također se bavi socijalističkim feminizmom. Pored te struje, u suvremenom feminističkom pokretu postoji i liberalni i radikalni feminizam.

Problemi mirovnog pokreta predstavljani su kao treći posebni slučaj. John Keane (»Građansko društvo i mirovni pokret u Velikoj Britaniji«) govori o revitaliziranome mirovnom pokretu u Velikoj Britaniji i pokazuje osnovne karakteristike pokreta. Pokret je, po njemu, eksponirao temu nuklearnog oružja, razvio diskusije o tomu pitanju i inscirao akcije neposlušnosti, odbijanja. Po svojoj je strukturi decentralistički i servisni, sastavljen od mnoštva kampanjskih grupa protiv nečega. Autori Pietro Barrera i Mario Pianta (»Mirovni pokreti i obrambene alternative u Evropi«) razmatraju najrazličitije alternativne programe obrane na primjeru Italije, Velike Britanije, Njemačke i Francuske. U zadnjem bloku zastupljene su diskusije o relaciji pokreta i politika.

Zbornik predstavlja vrelo najnovijih obavještenja o alternativnim kulturama, pokretima, djelovanjima i vrijednostima. S politologijskog je aspekta zanimljiv utoliko što pokazuje mogućnost antitradicionalnog shvaćanja politike. Tako nešto najbolje je pokazano u Offeovu slučaju problematiziranja stare i nove političke paradigme. Nova politička pa-

jednosti u strukturama suvremenog svijeta. Izlaz iz poremećenog kruga života možda je u izazovima, obnovi utopijskih energija ili u alternativnom praxisu.

Andelko Milardović

Recenzija

UDK 32.01+316.32+321.01+316.323.72

Zbornik

Socijalistična civilna društva

KRT, Ljubljana, 1986.

Zbornik koji je pred nama već naslovom izaziva znatne nedoumice. Naime, sam termin je s marksističkog stajališta besmislen. Teorijski, sintagma socijalističko građansko društvo je *contradictio in adjecto* — spoj pojmova koji se međusobno isključuju. Ako bismo čak i prihvatili teorijski eklekticism koji bi bila sugerirana legitimnost spomenutog termina, valjalo bi istaći da se povijesno pokazalo kako je uspostavljanje socijalističkih poredaka redovito pratilo dokidanje razlikovanja između građanskog (civilnog) društva i države. Jer, kao što je naglasio Gregor Tomc, »pojam socijalističkog civilnog društva izgleda problematičan. Snage civilnog društva podrivaju socijalizam. I obrnuto« (G. Tomc, »Civilno društvo pod slovenačkim socijalizmom«, *Književne novine*, 1. aprila 1987, str. 15).

Nastojeći pokazati teorijsku i praktično-političku smislenost ovog termina, priređivač zbornika, Tomaž Mastnak, u uvodnoj je bilješci istakao da se kovanicom socijalističko građansko društvo uvodi nova paradigma u društvenu znanost. Pri tome je nužno dvoje: pokazati da marksistička paradigma, posebno teorija države, ne može adekvatno objasniti suvremena društvena zbivanja i procese, i drugo, da je socijalizam moguće i potrebno ustrojiti kao sistem u kome će sfere društva i države biti strogo razlučene. Vođen tom ambicijom, priređivač je u zbornik uvrstio više od pedeset priloga različitog karaktera — od ozbiljnih autorskih radova do kratkih

u svijetu, posvećena socijalističkome građanskom društvu, svojevrsnoj »hit temi« u suvremenoj politologiji i sociologiji od početka osamdesetih godina.

Zbornik bismo uvjetno mogli podijeliti u dva dijela. Prvi obuhvaća nešto opsežnije teorijske priloge u kojima se tematizira sam termin. Drugi dio uglavnom se sastoji od kraćih priloga posvećenih pokretima za civilno društvo u Poljskoj (sindikata »Solidarnost« i zbivanja oko njega) i Mađarskoj.

Prema poznatoj Kuhnovoj definiciji, paradigma nije samo model koji znanstvenicima tokom nekog razdoblja pruža model-probleme, nego i model-rješenja, dajući im istovremeno i skup zajedničkih uvjerenja. Paradigma se ne mijenja dugotrajnim kumulativnim razvojem, nego posve iznenadno. U trenutku kada se pokaže da određeni problem nije moguće objasniti postojećom teorijom naglo se prelazi na novu paradigmu. U slučaju znanstvenika koji otkrivaju novu paradigmu ne radi se toliko o novim interpretatorima nego, o ljudima koji kroz naočare posve različito vide određeni problem od dotadašnje teorije. Slikovito rečeno, radi se o prebacivanju s jedne gešalt slike na drugu.

Spomenuto prebacivanje zbilo se u socijalističkoj političkoj teoriji otprilike početkom osamdesetih godina. Potaknut strukturnom krizom na Zapadu (privredna kriza, kriza države blagostanja, treća industrijska revolucija, pojava novih društvenih pokreta, rast terciarnog sektora) »paralizom« razvoja na Istoku, dio lijevo orijentiranih društvenih teoretičara pokušao je iznaći nove obrasce objašnjenja novonastale situacije. Istovremeno je istaknuta i normativna dimenzija — razvijanje antikriznog scenarija za kapitalistički Zapad i socijalistički Istok. Zajednički nazivnik mnoštva raznolikih objašnjenja pronađen je u *rehabilitaciji građanskoga (civilnog) društva* u odnosu na birokratiziranu državu, uz usporedno socijalističko restrukturiranje društvene sfere.

Uvođenje novoga teorijskog obrasca zahtijeva najprije obračun s marksističkom (Marxovom) pozicijom. Frane Adam i Darka Podmenik u predgovoru ističu da je »marksistički pristup došao u čorsokak kada se pokazalo da su kasnokapitalistička društva i te kako sposobna da se održe i da unatoč kriznim tendencijama pokažu niz prednosti pred so-

pokazalo se da na osnovi marksističkog pristupa nije moguće stvoriti adekvatnu teorijsku aparaturu za tematiziranje zbivanja u zemljama realnog socijalizma.

Spomenuti prigovori pogađaju osnovnu proturječnost kojoj je izložena Marxova teorija. »Povijesno se pokazalo da su se revolucije dogodile upravo u onim zemljama u kojima zakon vrijednosti nije bio potpuno razvijen, u kojima robna proizvodnja još nije prožela sve pore društvenog totaliteta... *Marxova teorija nije bila predviđena za revolucionarne preobražaje tih društava*« (Oskar Negt, »Sto je obnova marksizma i zašto nam je ona danas potrebna?«, u: *Marx nakon sto godina*, Globus, Zagreb, 1984). Time dolazimo do slijedećih paradoksa: tamo gdje je društveni razvoj dostigao visoki stupanj, uz istovremeno veliki utjecaj radničkih partija u legalnim političkim institucijama, tamo i tada se »prekinula veza koju je Marx uspostavio između kapitalističkog razvitka i socijalističkih revolucionarnih aspiracija« (Massimo L. Salvadori, »Marx i marksizmi«, isto, str. 356); s druge strane, suprotno Marxovu stavu, povijesno se pokazalo da je socijalističke revolucije naše epohe proizvela nedovoljnost ili odsutnost kapitalističkog razvitka. »*Na taj je način marksizam, umjesto da bude teorija i praksa usmjerena prema svladavanju kapitalističke modernizacije, postao teorija i praksa za ostvarivanje nepostojeće ekonomsko-socijalne modernizacije*« (isto, str. 359).

U tim su zemljama uspostavljeni društveni poreci inspirirani Marxovim zahtjevom za dokidanjem razlikovanja društvenih sfera. Ukidanjem razlikovanja, odnosno revolucionarnim sprečavanjem da dođe do razlikovanja sfera građanskog društva i države, na relativno nerazvijenoj, tradicionalnoj privrednoj osnovi, stvoren je sistem koji se zasniva na rukovodećoj ulozi političkih funkcionara. Budući da Marx nije razvio adekvatnu teoriju političkog djelovanja, njegov znanstveni sklop nije primjeren za analizu tih realiteta.

Odbacivanje njegove teorije u tematiziranju zbilje razvijenih kapitalističkih zemalja, međutim, izgleda problematično. Pogledajmo što teoretičari socijalističkoga građanskog društva zamjeraju Marxu. Jasno se mogu uočiti tri

Prvo, građansko društvo se ne može svesti na kapitalizam. Riječ je o trans-epohalnom pojmu koji prethodi nastanku buržoazije, razvijenom već u srednjovjekovnoj političkoj teoriji. *Drugo*, socijalna struktura i sukobi unutar građanskog društva ne mogu se svesti na proturječnosti kapitalističkog načina proizvodnje. Njihov je temelj mnogo širi i mora također obuhvatiti »krajnje značajnu dinamiku *drugih* formi građanskog života, uključujući domaćinstvo, društvene pokrete te dobrovoljna ili prisilna nedržavna udruženja, skupine pritiska i uslužnih organizacija svih vrsta« (John Kean, »Građansko društvo i država od Hobbesa do Marxa i još dalje«, str. 83). *Treće*, državu nije moguće reducirati na oblik vladavine buržoazije, jer se u njoj prepliću različiti interesi te je stoga ona racionalni aparat općeg značaja.

Na temelju tih prigovora jasno se ocrtavaju praktičnopolitička i teorijska ishodišta, kao i normativna perspektiva koncepta socijalističkoga građanskog društva.

Njegov socijalni temelj jesu novi društveni pokreti: ekološki, mirovni, ženski, etnički, omladinski, pokreti marginalnih grupa, artikulirani izvan sfere proizvodnje. Njihova struktura nije hijerarhijska budući da na političku scenu ne projiciraju suprotstavljenosti unutar hijerarhijski organiziranoga radnog procesa, nego *istodobnu pogodnost nečim*. Riječ je o drukčijem tipu politike. Sve oblike političkih borbi nije, dakle, moguće svesti na klasnu borbu. »S klasnom analizom ne možemo objasniti mirovne, ekološke, ženske i inicijativne pokrete državljana što se šire na Zapadu« (Jean L. Cohen, »Ponovno razmišljanje o društvenim pokretima«, str. 119).

Teorijsko utemeljenje tih novih društvenih fenomena ne može biti marksistička teorija države budući da ona uvijek implicira »ortodoksno traženje samo jedne revolucionarne klase« (Seyla Benhabib, »Klasa i građansko društvo«, str. 103). Potrebna je, ističe John Kean (»Pismo o tome zašto je građansko društvo značajno za socijaliste... i ostale«), nova socijalistička teorija demokracije koja će za svoj temelj uzeti *autonomni javni život*. Ovog autora to navodi na ponovno tematiziranje liberalne političke teorije: »Tvrditi da je razlikovanje države i građanskog društva jednoznač-

nad cjelokupnom tradicijom vrlo bogate političke misli, mnoštvom političkih pogleda, koji su (zbog izvanrednog osjećaja za pitanja vlasti i njezine legitimnosti) u nekim stvarima iznad sadašnje političke misli i za koje sam uvjeren da ih socijalisti ne bi smjeli prepuštiti zaboravu ili mraku arhiva i muzeja« (John Kean, »Građansko...«, str. 63).

Liberalna teorija, smatra Kean, pomiruje slobode pojedinaca i grupa koje djeluju u javnoj sferi s političkim redom i prisilom. Kod autora kao što su Hobbes, Locke, Paine, Hegel i Tocqueville nalazi niz elemenata pomoću kojih je moguće ostvariti mehanizme artikulacije nezavisnih javnih sfera, uz istovremeno ograničavanje utjecaja države na to područje. Podastirući vrlo interesantno razlikovanje pet različitih modela države kod spomenutih autora — *sigurnosna država* (Hobbes), *ustavna država* (Locke), *minimalna država* (Paine), *univerzalna država* (Hegel), *demokratska država* (Tocqueville) — nastoji odrediti granice, domet i intenzivnosti državne intervencije u društvo. Na taj način formulira »postmarksističku teoriju države« kao svojevrsnu kombinaciju postmarksizma i postliberalizma.

Što valja podrazumijevati pod »postmarksističkom teorijom države« zorno pokazuje Christopher Pierson u osvrtu na teoriju države Clausa Offea (C. Pierson, »Nove teorije o državi i građanskom društvu. Noviji razvoj u postmarksističkim teorijama države«). Pojam obuhvaća pet negativnih određenja u odnosu na marksističke teorije države: protiv teorije *izvođenja* (derivacionizma) države iz kapitalne forme; protiv *redukcionizma* države na osiguranje interesa kapitalističke klase; protiv koncepcije *razbijanja* države formulirane u Lenjinovoj političkoj teoriji; protiv *izvođenja kapitalističke države kao takve* neovisno o povijesnom razvoju; protiv teorije o *odumiranju* države.

Rezultat svega toga treba da bude novi tip socijalističke demokracije koji bi, prema Keanovom shvaćanju, morao sadržavati bar dva momenta. S jedne strane, trebao bi osigurati *pluralizam javnih sfera* posredstvom niza nezavisnih institucija (radničkih savjeta, stambenih kooperativa, nezavisnih medija komunikacije, zdravstvenih centara...). Tako bi posredstvom društvenih borbi bile ograničene državna vlast i

(socijalističkoga) građanskog društva. S druge strane, državu bi se moralo ograničiti na regulaciju triju elemenata: odnosa prema drugim nacionalnim građanskim društvima, konflikata različitih interesa i nejednakosti, te tiranije. Dakle, bez »institucionalnog jamstva za autonomne javne sfere građanskog društva« i »zaštitne, redistributivne i posredničke funkcije države« nije moguće stvaranje socijalističkoga građanskog društva.

Na temelju prethodno rečenoga postaje jasnijim i razlikovanje neoliberalnih i neokonzervativnih teorija od teorije socijalističkoga građanskog društva. Iako u svojim zahtjevima nova desnica i socijalisti (zagovornici SGD) odbacuju istu stvar — administrativnu regulaciju društva — Kean smatra da između njih postoji značajna razlika i da »samo socijalističko građansko društvo može stvarno realizirati ideološko slavljenje društva protiv države, što ga razglasaše nova desnica« (J. Kean, »Pismo...«, str. 46). Naime, nasuprot kapitalističkoj (tržišnoj) regulaciji privrede i muškoj dominaciji u obitelji, socijalisti se zalažu za demokratsko odlučivanje o proizvodnji i uspostavljanje ravnopravnosti spolova. Na tom mjestu odbacuje se klasična građanska tradicija koja je ustrojena na principu dominacije muškarca.

Metodičko razlikovanje društva i države u analizi socijalističkih poredaka konvergira prethodnim tezama. Nerazlučenost sfera koja karakterizira obje varijante tih poredaka — samoupravnu i etatičku — prokazana je glavnim uzrokom posvemašnje »paralize« njihova razvoja. Bez razbijanja monolitnog sklopa unutar kojeg partija kontrolira sve relevantne momente reprodukcije života nije moguće ostvariti privrednu reformu i demokratizaciju političkog sistema. Dakle, bez oživljavanja građanskog društva i ustrojstva pravne države kao garanta legalizacije tog procesa nije moguće dokinuti historijsku blokadu razvoja.

Ključno je pitanje načina na koji bi to trebalo provesti. Andrew Arato u svoja dva priloga (»Građansko društvo nasuprot državi: Poljska 1980—1981« i »Imperij protiv građanskog društva: Poljska 1981—1982«) nastoji ukazati na jedini mogući put reforme. Podastirući kratki pregled pokušaja njezina provo-

da se povijesno pokazalo kako je nemoguće izvršiti *revolucionarni preobražaj autoritarnog režima odzdo* (Mađarska 1956), *kao što se vidjelo da nisu moguće ni reforme odzgo zasnovane na demokratizaciji vladajuće partije iznutra* (Čehoslovačka 1968). Jedini put koji preostaje predstavljaju *postupne reforme odzdo* zasnovane na kompromisima. Upravo je to bio put kojim se kretao nezavisni radnički sindikat »Solidarnost« u Poljskoj, a koji prihvaća i niz ostalih opozicijskih grupa na Istoku (osobito u Mađarskoj). Riječ je o rekonstituciji građanskog društva koja, prema sudu Jaceka Kurona, se omogućuje uspostavljanjem vladavine zakonitosti, sfere nezavisne javnosti i slobode udruživanja. U standardnoj političkoj teoriji razvijenoj na Zapadu to implicira borbu za uspostavljanjem parlamentarne demokracije. U slučaju Poljske, a i ostalih socijalističkih zemalja, to, međutim, nije slučaj. Vidi se, naime, »da je demokratski parlamentarni sistem s one strane granica, određenih jednopartijskom vladavinom, pa se predlaže društveno samoupravljanje kao cilj reformi odzdo. Rješenje su tog paradoksa društveni pokreti kao *lokacije* nove autonomije društva. Mnogstvo društvenih pokreta (seljaci, radnici, katolici i intelektualci) može progresivno ograničiti partijsku državu na osnovi dekolektivizirane poljoprivrede, *de facto* kompromisa u pogledu strukture cijena i pojave radničkog samoorganiziranja, slobode religiozne i kulturne djelatnosti crkve, *de facto* tolerancije drugih sfera javnosti« (A. Arato, »Civilno...«, str. 161).

Cilj »Solidarnosti« nije bio rušenje socijalističkog poretka. Njih je zanimao samo interes radnika, ali ne i politička vlast. »... KOR (Komitet za obranu radnika, op. Z. P.) i vodstvo Solidarnosti više su puta ponovili da su njihovi ciljevi uskladjeni sa socijalizmom...«, da ne žele povratak bivših vlasnika i ukinuće socijalnog osiguranja. Walensa tomu dodaje samo: »Socijalizam je dobra stvar. Ali put do njega mora biti poljski!« (isto, str. 187).

Put reforme istovjetan je oživljavanju nezavisne društvene sfere. Ali, društveni pokreti koji tome teže ne mogu izgraditi efikasnu strategiju ako ne uspiju u institucionalizaciji svojih interesa. Potrebna je, kao što je pokazala poznata diskusija u Mađarskoj između Hegedüsa te Kiša i Bencea, organizirani pritisak

Društveni pokreti sami po sebi ne mogu polučiti ništa bez nezavisnih institucija zastupništva.

Time dolazimo do ključne točke čitave koncepcije — *rehabilitacije institucije pravne države*. Nasuprot zahtjevu za odumiranjem države potrebno je postaviti zahtjev za pravnom državom koja će omogućiti legalne mogućnosti za izražavanje građanskog društva i nezavisnih sfera javnosti. U tome se ujedno ogleda i ključna poteškoća jugoslavenskog modela samoupravnog socijalizma. Utemeljen na ukinuću razlike između društva i države, budući da pretpostavlja kolektivnu harmoniju i bezkonfliktnost interesa, on ne posjeduje institucionalne mehanizme za uspostavljanje i osiguranje nezavisnosti društvene sfere od intervencije državnog aparata. Stoga je, kako John Kean opetovano ističe, potrebno produbiti a ne ukinuti razlikovanje društvo-država.

Ukratko, mogućnosti rehabilitiranja građanskog društva u Jugoslaviji i drugim socijalističkim zemljama valja vezivati, kao što u uvodu ističu Frane Adam i Darka Podmenik, za tri stvari: *politički pluralizam* (mogućnost slobodnog političkog izražavanja u okviru Socijalističkog saveza), *autonomnu javnost i pravnu državu*.

Teorija socijalističkoga građanskog društva zasigurno predstavlja interesantan pravac u suvremenoj politologiji. Odbacujući, međutim, marksističku teoriju države, čini nam se da s prljavom vodom izbacuje i dijete. Izgleda da i sami predstavnici tog pravca uviđaju znatne poteškoće u formuliranju svojih teorija, ali to tumače njihovom nedovršenosti. Smatram da ipak nije riječ o nedovršenosti nego o pogrešnome metodološkom pristupu.

Naime, marksistička je teorija države tijekom cijeloga svog razvoja ostajala na razini tematiziranja *forme države* (općeg oblika građanske države), ne učinivši pomak k analizi *historijskih oblika akcije države prema društvu*, a još manje prema razmatranju *posebnih nacionalnih oblika organizacije države*. Uviđajući tu prazninu teoretičari socijalističkoga civilnog društva nastojali su je ispuniti, odbacujući pri tome samu polaznu poziciju marksista. Umjesto toga morali su za svoj supstrat uzeti tzv. *krizu radnog društva*, koncepciju naširoko razvijenu unutar lijeve građanske sociologije. Ozbiljne marksističke anali-

di: »Utopija i rad«, *Naše teme*, 1—3/ (1985) uvjerljivo su pokazale da nema riječi ni o kakvoj krizi radnog društva, te da će »društvo budućnosti — ukoliko se razvoj socijalnih proizvodnih snaga nasilno ne zaustavi i ne satera u neki asketski način života — biti *industrijsko društvo*« (isto, str. 92).

Toga su svjesni i sami predstavnici ovog pravca: »Otvoreno ostaje ključno pitanje garantiranja legalnosti i nezavisnosti građanskog društva, tj. sankcija protiv države. Problem *privatnog vlasništva*, odnosno *mehanizama koji bi ga zamjenjivali* u ulozi ograničavanja državne samovolje, teoretičari građanskog društva bi morali staviti u prvi plan« (Frane Adam, Darka Podmenik, »Uvod«, str. 19—20).

Nije, dakle, elaboriran odgovor o temelju cijele konstrukcije, a u izgradnji se daleko odmaklo. Posljedice takve neusklađenosti su dobro poznate. Naposljedku preostaju dva pitanja. Prvo, kako je moguće uspostaviti sistem nezavisnoga socijalističkoga građanskog društva, a da se ne elaborira revolucionarna akcija za dokidanje privatnovlasničkog oblika prisvajanja rezultata proizvodnje? »Zaplanjuje ovo: odvajanje analitičkih kategorija od ekonomskih tendencija, da ne kažemo: od logike kapitala, navodi na razvijanje strateških koncepata u kojima se više nikako ne raspravlja o promeni ili prevratu u građanskom društvu, nego samo o stvaranju i održavanju *slobodnog prostora alternativnog autonomnog podružtvljavanja*« (Elmar Altvater, Jürgen Hoffmann, »Zapadnonjemačka diskusija o izvođenju države — odnos između politike i ekonomije kao problem marksističke teorije države«, *Marksizam u svetu*, 4/1984). Drugo, kako je moguće ograničiti državu na *pravnu državu* kada supstrat tih poredaka nije privatno nego društveno vlasništvo? Brojna politekonomska istraživanja pokazala su da na osnovi društvenog vlasništva država mora nastupati kao regulator ravnoteže privrede, dakle kao *intervencionistička država*, odnosno da samoreguliranje nije moguće. Unatoč svemu, pojava zbornika *Socijalistična civilna društva* predstavlja značajan događaj i veliki poticaj daljnjim istraživanjima.

Recenzija
UDK 30+303+316.2 WEBER

Max Weber:

Metodologija društvenih nauka

«Globus», Zagreb, 1986.

Max Weber kao jedan od ključnih nasilaca razvoja ali i tradicije sociološke misli i istraživanja danas je klasik, bilo da njegovi pojmovi i postavke čine definicije i poglavlja u sociološkim udžbenicima ili je pregled njegovih teorija sadržaj pojedinih dijelova ili cjelovitih socioloških studija. U našoj zemlji, prvi puta njegov cjelokupni rad kroz svojevrstan presjek i izbor iz pojedinih djela predstavljen je 1964. godine u biblioteci Sociološka hrestomatija od strane Mihaila Đurića pod naslovom Sociologija Maksa Webera. 1968. godine kod nas će se prvi puta pojaviti i prijevod jednog Weberovog djela — Protestantska etika i duh kapitalizma. Slijediti će znatno kasnije najobimnije djelo Privreda i društvo. Iste godine kad je u Jugoslaviji objavljeno prvo Weberovo djelo, u SR Njemačkoj je izašlo treće izdanje izbora radova Maxa Webera pod naslovom *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* na osnovu kojeg će se u prijevodu Ante Marušića 1986. godine pojaviti knjiga *Metodologija društvenih nauka*.

Prije nego što pređemo na izbor radova iz knjige bilo bi vrijedno istaći neke bitne momente u razvoju Weberove misli i preokupacija s naglaskom na onaj dio tradicije u sociološkim i filozofskim teorijama koje su izravno utjecale na njega kao i obrnuto na one na koje je on sam utjecao. Razdoblje u kojem djeluje, prijelaz iz prošlog u ovo stoljeće, čini značaj Webera uz njegov originalni i svestrani opus, nezaobilaznim stvaraočem sociologije koja u sebi sadrži i domete vremena u kojem je stvarao i temelj za suvremenu sociologiju. To je doba kada se sociološka misao jeste već povijesno konstituirala i predmetno odvojila od filozofije pa i od drugih društvenih nauka, ali isto tako razdoblje kada se predmet njenih metodoloških problema i pristupa još uvijek ne odvajaju od filozofske misli. Barem ne od on-

u filozofiji, u prvom redu njemačkog idealizma i novokantovstva s njegovim najznačajnijim predstavnicima W. Diltheyem i H. Rickertom na čelu. Problemi metodologije u znanosti postavljaju se kao opći principi razlikovanja i doseg spoznaje i njene vrijednosti u prirodni i društvenim znanostima. Naspram predmetu i rezultatima prirodnoznanstvenih teorija i istraživanja koji se odražavaju u svojstvima kao što su opće zakonitosti, ponovljivost, predvidivost i egzaktnost, društvenoznanstveno područje pojavljuje se sa neponovljivim događajima, nepredvidivošću, jednkratnošću i pojedinačnošću. Čak i prirodne znanosti nailaze na probleme u pogledu općeg stava zakonitosti a u društvenim se o konačnom sistemu ne može niti govoriti.

No kad smo već na ovoj svojevrsnoj filozofiji i logici znanosti nezaobilazno se nameće još jedno značajno ime iz toga kruga shvaćanja — povjesničara filozofije i logičara Windelbanda. Pored podjele znanosti na nomotetske i idio-grafske, u središte metodoloških razmatranja oko društvenih nauka treba u obrnutom odnosu što ga imaju prirodne znanosti u vidu bezlične cjeline općih zakona, naglasiti činjenicu da je prvenstveno riječ o izučavanju kulturnih i povijesnih vrijednosti i pojedinačnog djelovanja čovjeka u uvjetima vremena. Odatle i Weberovo nadovezivanje i na Rickertovo shvaćanje da se društvene znanosti temelje na problematici »odnosa prema vrijednostima« (Wertbeziehung). Da bismo shvatili ali i objasnili društvenu stvarnost, ne možemo od nje same polaziti kao apstraktnog entiteta ili čak taj tretman u osnovi svesti na proučavanje i nominalno objašnjavanje apstrakte »mreže društvenih odnosa« ili tim pojmovima zadavati samostalnost u razjašnjenju zbilje, već da treba polaziti od djelovanja pojedinca i racionalnog objašnjenja smisla i ciljeva koji ga pokreću i čine njegov uzrok. Čovjek se tretira kao kulturno biće jer njegovo djelovanje je vrijednosnog karaktera. Tako se u stvari Weberova sociologija rađa u poimanju kulturno-povijesne znanosti, barem po metodološkim razmatranjima, izvorima i težnji da se oni postepeno prevladaju, u osnovi na filozofijskim korijenima. Ali Weber nikada ne bi ostvario ovaj cilj i originalni domet u svom stvaralaštvu da nije prokročio put ka — sociologiji »razumijevanja« (verstehende Soziologie).

svoje veze i pravilnosti u njegovu toku može se samo s razumijevanjem (utjecaj Diltheya). Temeljni princip toga razumijevanja sastoji se u tumačenju onog djelovanja koje je usmjereno na druge ljude i predstavlja čin, namjeru, smisao, cilj. A pošto je stvarnost mnogostrana, isprepletana vezama, uzrocima, namjerama i činovima da se ne bi stvorila zbrka i nemogućnost konkretne spoznaje, metode za izučavanja uzroka treba usmjeriti na pojedince aspekte stvarnosti kao i dominantne kulturne vrijednosti.

Ovakvo poimanje i nastavljanje evropske filozofske tradicije ali i pokušaj da se stvore autentični okviri za sociološki metodologiju i kasnije predmet istraživanja društvenih odnosa zasnovanoj na njoj, dovelo ga je da slikovito kažemo u »sudar« sa tadašnjim shvaćanjima ali i dijelom prethodnih škola i pravaca. U prvom redu tu je pored kontinuiteta i karakterističan djelomičan raskid sa novokantovskom idealističkom tradicijom. Webera neće interesirati samo podjela na prirodne i duhovne znanosti kao i logičko-metodološke rasprave o pojmovima samima nego praktično povezivanje već izgrađene logičke strukture mišljenja na društvene pojmove i strukture. U tom se smislu njihova samostalna realnost ne može u obliku apstrakcije činiti svrhom samoj sebi već kao metodološko sredstvo pojmove i logički instrumentarij treba stavljati u funkciju znanstvenog istraživanja stvarnosti. Stoga je mogućnost znanstvene spoznaje temeljni okvir ali i krajnji cilj na kojem Weber gradi svoju teoriju metodologije. Ali i granica gdje se filozofija odjava od sociologije. Zasnovaši svoju teoriju na nominalizmu i individualizmu, Weber se izravno suprotstavlja svom suvremeniku E. Durkheimu u sociologiji, u širem razmatranju i Comteovom kao i pozitivizmu uopće te dijelom sociološkom formalizmu u Njemačkoj. Neizravno, pošto se njegov teorijski koncept ne zasniva na izgradnji zatvorenih (pan)logičkih sistema, vladavinom duha i općih ideja kao vodilja, već racionalnim djelovanjem pojedinca sa svjesno izabranim ciljevima, suprotstavlja će se i Hegelovom organskom shvaćanju društva. Ali pri tome neće odbaciti i glasovitu tezu o potrebi identiteta subjekta i objekta i to u kontekstu ne toliko ontolojske koliko gnoseološke

Suprotno od toga u kontekstu metodologije društvenih nauka, isključujući šire teme, njegov utjecaj ali i prihvatanje uz razvoj na osnovu vlastitih doprinosa, biti će uočljiv u sociologiji sa — znanja K. Mannheim. Ali interesantno da će Weber upozoravajući među prvim građanskim sociolozima i znanstvenicima na značaj Marxa, samim time ali i srodnim shvaćanjima o društvenom djelovanju i njegovoj determiniranosti, u metodolojskom pristupu utjecao i na neke marksističke filozofe kao Adlera, Korscha, Goldmanna, Lukácsa i predstavnika Frankfurtskog kruga. Utjecaj na Parsonsa i funkcionalizam u sociologiji također se ne može zaobići. A u političkoj ekonomiji Schumpetorov pojam i pristup »ekonomskom modelu« nadovezuje se na metodološki pristup iz Weberovog »ideal tip« koji je pored sociologije ušao kao princip u društvene znanosti u širem smislu. Istu sudbinu imao je i princip »vrijednosne neutralnosti znanosti« naspram politici i idejama, temeljno načelo znanstvenog istraživanja uopće. To je samo reprezentativni presjek važnijih škola i mišljenja ali ne bismo bili daleko od istine kada bismo konstatali da je taj utjecaj bio gotovo na cijelu suvremenu sociologiju. Stoga nam ovaj prijevod Metodologije društvenih nauka i kao sociologa ali i šire sa univerzalnim značenjem ili kako ga Đurić naziva »naučnikom-filozofom«, Maxa Webera predstavlja u svjetlu jednog od najvećih velikana društvenih znanosti.

U knjizi je obuhvaćeno pet radova pisanih u razdoblju od 1904. do 1919. godine, objavljenih u časopisu Archiv für Sozialwissenschaft und sozial politik, koji je Weber uređivao zajedno s W. Sombartom i E. Jaffeom. 1904. godine kada je preuzeo uređivanje časopisa, Weber će se javiti na njegovim stranicama i kao urednik — pisac svojevrsnog »predgovora« i uvodnika u buduće djelovanje i orijentaciju časopisa ali i kao pisac iznimno vrijedne rasprave o metodologiji pod naslovom »Objektivnost' spoznaje u društvenoj znanosti i društvenoj politici« (obje komponente i sadržaja u više dijelova čine tu raspravu). Programske osnove za časopis u kojima se ističe cilj znanstvenog istraživanja, naspram vrijednosnih ideja i ideala, objektivnosti i iznalaženja istine naspram vrijednosnih sudova i etičkih normi, postepeno će prerasti u vrlo temeljito, suptilno i argumentirano oblikovanje specifičnog

načina analize kojem nije cilj u stvaranju socijalne filozofije ili nazora na svijet već sredstva za objašnjenje i razumijevanje postojećeg svijeta. Pri tome »ništa ljudsko nije mu strano«, jer upravo znanost da bi postojeću zbilju i uzročno objašnjavala ne može zaobići one vrijednosne sudove i ideale prema kojima se je naše djelovanje potaknuto i određeno i koje osjećamo kao »objektivno« vrijedne a daju nam određeni smisao. Stoga ih znanost o kulturi (kako Weber pretežno govori o ovom radu) treba predstaviti kao kulturne vrijednosti koje između ostalog mogu imati i dignitet »bezuvjetno važećih etičkih zapovijedi« ali bez obzira na naše moguće oduševljenje, (ne)prihvatanje nazora, ideala i normi, mora putem obraćanja »našoj savjesti ili konačno našoj moći i potrebi da pojmovno sredimo empirijsku zbiljnost na način na koji postavlja zahtjev za valjanošću kao iskustvenom istinom« (str. 29) mora učiniti ne isticanjem naših najvećih vrijednosti nego predmetom vlastitog izučavanja. Odrediti smisao kulturnog života kako ističe Weber, nije isticanje ideala i vrijednosti radi njih samih, nego znati razlikovati činjenice i vrijednosne rezoniranje ali uz obvezu da se ne borimo idealom protiv ideala i protiv drugih vrijednosti. Objektivnost spoznaje u kojem logička analiza nekog ideala ili vrijednosti »prema njegovom sadržaju i krajnjim aksiomima, te pokazivanje posljedica koje logički i praktički proizlaze iz težnje za tim idealom mora biti valjano i za Kineza«, znači temelj na kojem se znanost diferencira od vrednovanja a znanstvena spoznaja odvajaju od etičkih imperativa.

Moralna indiferentnost i znanstvena »objektivnost« nisu nužno u suprotnosti, već potreba za razlikovanjem socijalne znanosti od socijalne politike postavlja zadatke u znanosti da se ne pita »što treba biti« nego »kako može biti« te koji se ciljevi i posljedice time ostvaruju. Iz skupa difuznih, protivurječnih i mnogostrukih utjecaja, Weber inzistira na izdvajanju relevantnih utjecaja, a pošto je svaka spoznaja na kraju i subjektivna, istraživač svoje vrijednosti može ugraditi u istraživanje kao polazne hipoteze koje su često rezultat prethodne introspekcije ili šire psihološke analize ljudskog djelovanja, dajući mu pri tome određeno značenje i smisao. Predmet istraživanja treba predstavljati u ovom radu sadržaj onog kulturnog

značenja društveno-ekonomske strukture u ljudskoj zajednici i oblika njezine organizacije. Baveći se fenomenima kapitalističkog razvoja, religije, birokracije i uopće društveno-ekonomskog života i politike, Weber će teorijske osnove svoje metodologije i praktično primijeniti. Osnovna maksima da »područje rada znanosti nisu aktualni odnosi među stvarima« nego pojmovni odnosi između problema«, gdje se u središte pažnje stavljaju kvalitativna svojstva društvenih procesa kao duhovnih koje treba tumačiti s »razumijevanjem« ukazuje na značaj i ulogu tvorbe pojmova i teorijsku osnovu u spoznaji kulturne zbilje. Da zbilja ne bi bila fragmentirana bez uvida u cjelinu, ali niti preširoko obuhvaćena bez ulaženja u pojedine oblike manifestiranja i organizacije društvenog života, da bi je se moglo shvatiti u njenom »čistom« značenju i odstupanju od zahtjeva koje pravilni pojmovi postavljaju, potrebno je početi u istraživanju od — ideal tipa (na primjer za kapitalizam, kršćanstvo, birokraciju, interese u privredi i politici). Tako se ideal-tip i logički i praktički pojavljuje kao pojmovno sredstvo usporidivanja i mjerenja zbilje i svih njenih pojava. Apstraktno tipično postaje ujedno i apstraktno generičko ne u doslovnom smislu već kao metodičko sredstvo da se empirijska odvoji od »idealne« slike. Valjani sudovi se izvode iz logičke obrade problema i upotrebe pojmova, a misaono sredivanje empirijskog materijala tek pomoću davanja smisla, nalaženja uzroka i cilj djelovanja, može se pokazati ne više kao slučajno, već kao zakonito događanje.

Spoznajnoteorijska razmatranja o pitanjima povezanosti događanja u povijesti uz polemiku s povjesničarom Eduardom Meyerom, Weber će 1906. godine nastaviti u radu — eseju »Kritičke studije na području logike znanosti o kulturi«. Meyer će svoje shvaćanje zasnovati na stavu da se praksa povijesti ne gradi na metodama, jer povijest nije pogodan medij za unaprijed određenu metodologiju i da se društvene znanosti uopće zbog svoje prirode pojedinačnog i konkretnog razjašnjenja događaja moraju svesti na iskazivanje slučajnosti i empirijskih činjenica. Metodologijsko znanje po Meyeru stoga ne napreduje rad u znanosti, a isto tako ga ne mora navesti na krivu praksu ali pokazuje kako se maksime »uzročnosti«, »deter-

primijeniti i tumačiti na povijesnom materijalu. Weber suprotno od toga pokazuje da se zanimanje povijesno-kulturnih znanosti u stvari ne svodi na unaprijed iskonstruirane postavke o »zakovitostima«, »tendencijama« i »teleologijama« u povijesti već da znanstveno razrađena metodologija ovih znanosti mora imati jasan teorijski okvir za tumačenje uzročnosti u kojem se kategorija kauzaliteta u suštini svodi na »kategorije našeg mišljenja«. Uzročno razjašnjenje traži ne tumačenje niza svih događaja i bezbrojnih uzroka, nego nalaženje činjenica sa stanovišta našeg povijesnog interesa koji nam je i zanimljiv ali mu se na osnovu metodološkog postupka apstrakcije, izdvajanja pojedinih komponenti, izdvajanja posebnosti »oduzimanjem« ne neograničenog broja sastavnih dijelova već isticanjem povijesno bitnog. A to pretpostavlja da je izbor ciljeva i pravac kauzalnog pripisivanja uzroka, ne okvir u kojem se nuđaju gotovi odgovori, već metodološki određeno iz kojega se stvara osnova za tumačenje činjenica. Tako se izbjegavaju dvije krajnosti. Jedna, da se antiteleološkimazorom na svijet kao reakcijom na deterministička tumačenja »zakona« i »racionaliteta« u znanosti, ljudsko ponašanje tumači kao stvar slobode volje i slučajnosti i kao iracionalno umjesto da slobodno djelovanje tumačimo kao racionalno i stvar svjesnog izbora ciljeva koji su birani kao moguća. Druga, da je povijest puka deskripcija zatečene zbilje ili jednostavna reprodukcija činjenica a ukoliko se od toga udaljava može biti samo vrednovanje zbilje sa stanovišta povjesničara umjesto da je logička bit metode u kategorijalnom obuhvaćanju i ekspliciranju zbilje na osnovu povijesnih veza nastalih iz stvarnih uzroka u kojem se društveni odnosi tumače kao rezultat ljudskog djelovanja, tj. logika i »antropocentrizam« nisu suprotni kad se pravilno usmjere na konkretnu zbiljnost.

Tek 1913. godine pojaviti će se Weberov rad u kojem se u naslovu i tekstu eksplicite govori i razlaže o — sociologiji. »O nekim kategorijama razumijevajuće sociologije« kako je nazvan, biti će rad koji još temeljitije se bavi problemima koji su već ranije načeti — pravilnošću ljudskog ponašanja koje se može tumačiti »razumijevanjem«. Weber polazi od načela specifične kvalitativne »evidentnosti« po kojem se izvanjska

od kako ga naziva »svrshodnog racionalnog ponašanja« koje upravljeno (subjektivno) na sredstva koja se predočuju (subjektivno) kao pogodna za »jednoznačno pojmljivu svrhu«. Time dolazimo do toga da evidentno tumačenje postaje valjano »razumljivo razjašnjenje«. A da bi sociologija kao i povijest mogli dati predmet izučavanju u obliku »pragmatično« i racionalno razumljivih veza djelovanja, treba se tumačenje svesti na djelovanje a ne na »unutarnja« stanja ili vanjska ponašanja. Ili drugim riječima promatrati odnošenje među ljudima u obliku »prosječno« očekivanog i uobičajenog djelovanja na osnovu konstelacije i uvjeta koji dovode do međuodnosa motiva, uzroka i posljedica. U socijalnoj ekonomiji tom se načinu shvaćanja približava primjer ideal-tipskog ponašanja homo oeconomicusa. Weber će težiti u načinu djelovanja staviti na ona tzv. ciljno-racionalnog tipa iz kojih se može nazrijeti čitav niz društvenih sadržaja i oblika kao što su udruživanje, sporazumi, propisi, zajednica, ustanova i slično. To su relevantne sociološke kategorije a izučavanje ponašanja sudionika u društvenim procesima a moguće ih je svesti na opće i univerzalne pravilnosti praktičnog ponašanja u kojima postoji kako Weber ističe, »vrijedeća usmjerenost«, »očekivanja« gdje se jednako susreću i »prosječno shvaćeni smisao« i ponašanje pojedinca i kapitalističkog poduzeća na »racionalnom« i »kalkulaciji« u skladu sa jasno stvorenim očekivanjima.

Weber će 1913. godine podnijeti stručno saopćenje u raspravi na zasjedanju Udruženja za socijalnu politiku (Verein für Sozialpolitik) dok je 1917. objavljeno u okviru njegovih sabranih radova, prošireno s određenim metodološkim razmatranjima pod naslovom »Smisao 'vrijednosne neutralnosti' socioloških i ekonomijskih znanosti«. Ishodište u raspravi čini pitanje tzv. vrijednosne neutralnosti u društvenim znanostima poput sociologije i nacionalne ekonomije (Weber će se baviti i posebno shvaćanjima njemačke tzv. historijske škole nacionalne ekonomije i to dva njena predstavnika Roschera i Kniesa, ali članici o tome nisu dati u našem izboru). Znanost po Weberovu stavu o vrijednosnoj neutralnosti treba lišiti praktičnih vrednovanja društvenih činjenica a ako se već o njima govori onda ih treba u kontekstu isključivo onih koji se mogu promatrati u

ulozi koju ona imaju na date empirijske discipline. Za katedrom na sveučilištu potreban je objektivni učenjak i učitelj a ne, iako i može biti zanimljiviji i privlačniji za studente — prorok. Predavanja ne mogu biti izlaganje stranačkih programa i pristranosti političkih uvjerenja ali zato znanost može pomoći politici ukazivanjem na moguća sredstva i rješenja koja proizlaze iz činjenica. Znanost nije vrednovanje ali zato izučava uzročno djelovanje etičkih i religijskih uvjerenja na privredni život. Weber je na primjeru protestantske etike i kapitalizma to i pokazao. Ili još eksplicitnije rečeno Weber stavljanjem materijalnih (ekonomskih) ciljeva i interesa u prvi plan postavlja pitanje: »kako bi se ljudi društveno ponašali u pretpostavljenim uvjetima ako se to ponašanje odvija strogo racionalno« (str. 247). Stoga profesionalni mislilac treba sačuvati »hladnu glavu« od vladajućih ideja znanost profesionalni dignitet.

Posljednji rad pod naslovom »Znanost kao poziv« čini predavanje održano 1919. godine studentima Sveučilišta u Münchenu kao orijentacija o pitanjima zvanja. Ali i više od toga jer će taj naslov predavanja postati okvir definicije po kojoj je »znanost danas stručno organiziran poziv u službi samoodređenja i spoznaje međusobne povezanosti činjenica« (str. 278). Ne traži se vođa za katedrom a niti vrlina profesora kad

je student dužan slušati takva predavanja a zbog naprimjer napredovanja nitko se neće suprotstaviti kritikom vrijednosnih stavova. Međutim, savjest nalaže da svatko sebi pomaže ako se primora da »polaže račun o krajnjem smislu vlastitog čina« a to je tek »minimalni zahtjev« za ostvarenje »imperativa intelektualne časti«. Znanosti nije zadatak da suprotstavlja mišljenja, već da ima jasnoću u određenjima zašto baš tako, te kako možemo vjerovati, činiti te kake su posljedice i odgovornost našeg čina. Time se »intelektualna žrtva« jedino može zaobići na njeno mjesto jasnije ali i časnije postaviti dužnost »jednostavnog intelektualnog poštenja«. A suzbina svijeta sadržana u sve većoj racionalizaciji i intelektualizaciji i prevlasti racionaliteta (tehnika) ne može se napustiti u intelektualnoj »racionalizaciji« pogleda na svijet.

Maxa Webera po svom pretežnom području rada sociologa mogli bismo još predstavljati kao ekonomista, povjesničara i filozofa (po formalnom obrazovanju pravnik). Ali bitno je istaći da je stvorio metodologiju gdje je metoda heurističko sredstvo, a činjenice nadovezujući se na nju same postaju svojevrsna hermeneutika ili »teorija se nalazi u činjenici« (Goethe). A nepristranost znanstvenog istraživanja imperativ je njenog dostojanstva.